

Sauehold gjennom en lang vintersesong – før og nå

Når vi treffer på sauer ute i skog og mark om sommeren, kan det synes som at disse dyra må ha en idyllisk tilværelse. Men da må vi ikke gløkke at sauene blir holdt innomhus store deler av året, fra oktober/november når snøen kommer, til de slippes ut på vårbeite i mai/juni. I den perioden er de prisgitt et menneskeskapt miljø i form av driftsbygning, fôring og stell, og det kan være forskjellig. I et moderne sauehus med dagens forpleining kan sauene sies å ha en luksustilværelse sammenlignet med tidligere tider da de hadde kummerlige kår. I denne artikkelen vil jeg drøfte trekk ved saueholdet tidlig på 1800-tallet og i dag med vekt på innefôringsperioden.

Saueholdet tidlig på 1800-tallet

Sauen er et av våre eldste husdyr, og saueholdet var en viktig del av naturalhusholdninga i gammel tid. På en gard måtte de ha så mange sauer at det ble nok ull til klær og annet ulltøy. Saueskinn ble brukt til skinnfeller, skinnbukser og til saueskinnspelser (mudder). Sauetalgen er svært fast, og ble brukt til lysstøpning. Etter høstslaktinga ble kjøttet hengt bort til speking, slik at det kunne brukes gjennom hele året.

For å dekke disse behovene var sauene et fast innslag i husdyrholdet på garden. I Nord-Østerdalen med sine store utmarksområder ligger forholdene godt til rette for sauehold.

Selskapet for Norges Vel ble oppretta i 1809. Alt fra starten av så selskapet det som en viktig oppgave å styrke landbruket. Som et ledd i det arbeidet tok selskapet initiativ til å gjennomføre ei kartlegging av storfe- og saueholdet i landet for å skaffe grunnlag for tiltak som burde iverksettes. Det ble utarbeidet et spørreskjema som ble sendte ut til "kyndige mænd rundt om i Norges forskjellige Egne". Kaptein Heramb ble engasjert for å reise til de ulike distriktene for å samle inn svarene. Reisen inkluderte også Nord-Østerdalen. Opplysningene som ble innhentet, ble sammenfattet i rapporten "Besvarelsen af 41 Spørgsmaal Hornquæget betreffende og 33 Spørgsmaal Faareavlens angaaende" (Heramb 1811). I det følgende vil noen av observasjonene bli omtalt.

Tidlig på 1800-tallet var sauene av den opprinnelige gammelnorske rasen, som dagens spælsau er i slekt med, men foredlede engelske raser hadde fått et visst innpass noen steder i landet. For bygdene i Nord-Østerdalen står det i be-

retningen til Heramb at "...blot destingverte og nogle faae av Bøndene som har Blandingsrase" (krysning mellom norsk og engelsk rase).

I spørreundersøkelsen ble det bedt om en vurdering av hvorvidt det aktuelle distriktet hadde naturlige fortrinn for sauehold, og om hva som eventuelt kunne gjøres for å utnytte disse bedre. For Tolga ble de gode utmarksbeitene spesielt fremhevet, men det ble sett på som et hinder for økt sauehold at "unyttige Landprangere" (oppkjøpere) reiste omkring, "thi disse lokker bonden ved sitt Skræppe eller Posenkram til at sælge alt hva løst er at faae, og driver bort med utrolig store Flokker, store og smaae Kreature".

Det lå liten omtanke i valg av værer som skulle nyttes, og avlen fikk passe

seg sjøl. Den vanligste paringstida var om høsten slik at lamma ble født om våren. Værene gikk i lag med søyene gjennom hele året, og det var ikke uvanlig at søyer ble paret om sommeren slik at det ble vinterlam. Likedan kunne søyene bli paret på ettervinteren slik at lamma kom til om sommeren. Slike forhold var til stort hinder for et rasjonelt sauehold.

Det var ikke vanlig å slakte værslam om høsten. De ble kastret, og ble ikke slaktet før om høsten når de var tre eller fire år gamle, "fordi disse giver mer Uld, bedre Slagt, samt betales bedre i Handelen" (Tolga). Sauene ble klippet tre ganger i året, om høsten, ved juletider og om våren. Det oppgis at de samtidig ble vasket høst og vår.

Sauefjøsset var ofte et eget lite tøm-

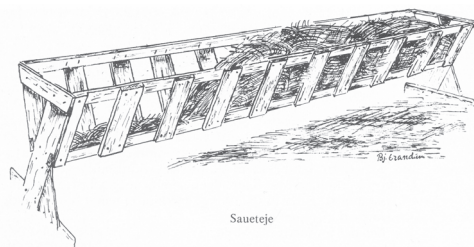
Tradisjonelt sauefjøs, bygd som et frittstående tømmerhus i én etasje. Eneste åpning for lufting og lys var den vesle gluggen i tverrvæggen. Gjennom denne ble gjødsla kastet ut når tallen skulle fjernes om våren. Husantunet, Alvdal. Nordøsterdalsmuseet, nr. 123112.

Sauetjøs som tilbygg til kufjøset. Os 1941. Foto: Norsk folkemuseum.

merhus, eller et tilbygg til kufjøset. På garder med bare noen få sauer ble de holdt i en bingje i kufjøset. Sauehuset var uten vinduer, bare med én eller høyst to glugger som var dekket med en lem eller luke. Under slike forhold ble det ei varm, tett og fuktig luft. Sauene gikk på talle, et fast underlag over jordgolvet og som ble tråkket til av møkk og høyrusk som bygde seg opp gjennom vinteren, og som ble fjernet om våren. I større besetninger kunne lam, gjeldværrer og søyer med lam skilles fra i egne binger, ellers gikk alle i samme bingje. Fôret ble kastet rett inn på golvet i bingjen, først senere ble det vanlig med fôrhekk, "teje".

Fôringa var skrin. Det beste fôret ble gitt til hesten og kua; sauene ble gitt høy, oppsop av høy og agner, og laukjerver (tørka lauv). Greiner av bjørk og furu ble lagt inn på bingjen slik at sauene kunne gnage av barken. Kraftfôr ble ikke brukt. Sauene ble gitt kul-

Saueteje

*Fôrhekk – "teje" som ble satt inn i bingjen.
Fra Tynset bygdebok, bind III.*

deslått vann eller varmt laugdrikke i trebøtter, vanligvis én gang for dagen; bare unntaksvis hadde sauene tilgang til vann hele tida. Det hersket en forestilling om at det ikke var sunt med for mye drikke "... Thi mindre Drikke Faarene faaer jo bedre skal de trives". I noen dager etter lamminga fikk søyene ei sørpe av rispet lauv og agner tilsatt litt mjøl og salt. Årsgamle lam ble tilgodesett med litt bedre stell med godt høy.

Heramb beskriver fôringa på følgende måte: "Deres Foder kastes om-

kring over ryggen på Faarene, saa jeg troer at de ved den Leilighed æder Ulden af hverandre, thi naarsom Døren er lukket, er det ganske mørkt, og da bider og nusser de omkring efter deres Foder, baade på Gulvet og på Ryggen hvor de det finder som helst, saa at det som ligger på Ryggen bliver opsøgt og Ulden derved afreven at næsten intet om Foraaret er tilbage at se men ere ganske skallede." Om sauene mista ulla om våren var dette neppe hele forklaringa. Like godt kunne det skyldes skrinn fôring, utøy og dårlig luft i sauehuset.

Heramb registrerte at i noen av trøndelagsbygdene hadde enkelte brukere "utenfor Bondestanden" begynt med å holde sauene i luftige skur (uteganger), og at disse sauene så friske ut og trivdes godt. Han gjør seg følgende refleksjon: "Det var at ønske, at alle ville begynne hermed, paa denne Maade at behandle Farene, og aflegge den for Faaret skadelige Behandling med at holde dem inde den hele Vinter, i den bestandige Heede og Mørke, som man bør ansee for et sand Fængsel for disse Creature, som ellers er skabt med sin varme Pels for at kunne og kan trives uden at være i Varme".

Det var riktignok noen brukere som i godværsperioder på senvinteren lot sauene komme ut én eller to timer midt på dagen, samtidig som de fikk gnage på kvister som var lagt ut på bakken, "men hva kan dette hielpe, naar de igjen skal innelukkes i de øvrige 22 Timer i Døgnet, i et varmt, dampfuldt Huus, hvor Faarene almindelig tillige staar pakket tet paa hverandre, uden videre at nyde den friske Luft?".

På 1800-tallet var saueholdet plaget

med forskjellige smittsomme sjukdommer som ikke forekommer i dag. Men vi vet ikke i hvilken grad slike sjukdommer forekom i Nord-Østerdalen. For Tolga bemerkes følgende: "Ingen betydelig Sygdom grasserer, uden tildeels nogen Hoste, som pleier gaae over af sig selv". Men for Kvikne skrives: "Salt og Tiære gives for Vandsot, for Skab Svovel og Tiære".

Heramb avslutter rapporten med følgende anbefaling: "Faaravlen ville betydelig forbedres, først naar Bonden ble tilholdt med at holde sine Faar i større lyse og luftige Huuse, samt at lade dem gaae ude om dagen og æde sit Foder, og aldri varmt drikke – dærnest ikkun en gang at aflkippe dem Ulden Aarlig, og det først i Junii Maaned. – Hertil udfordres nu tillige som før er meldt Hielp og Vejledning i Forædlingen, ville Norge snart være hjulpen og det til Overflødighed. – "

Saueholdet i dag

Erfaringer i nyere tid støtter opp om vurderingene og anbefalingene til Heramb når det gjelder fordelene ved luftige sauehus. Det er ikke funnet noen forskjell i produksjonsresultater mellom isolerte og uisolerte hus. Uisolerte/åpne løsninger har helsemessige fordeler ved at smittepresset blir mindre. Samtidig vil en kunne redusere byggekostnadene.

Uisolerte husløsninger er også prøvd i Nord-Østerdalen, uten å få gjennomslag. I forbindelse med kampanjen "Sau 1970" var det et oppslag i Østlendingen med tittelen "Kaldhus og utegangerliv er best for sauene – og billigst for bonden". Knut Trøan i Vingelen bygde

Uisolert sauefjøs med binger strødd med halm. Fôring med surfôr ute. Folldal. Foto: Egil Simensen.

uisolert sauefjøs i 1964, og i det nevnte oppslaget uttrykte han at han var godt fornøyd med sauefjøset sitt. Den eneste haken var at det ikke alltid var så trivelig å være røkter i et slikt "kaldhus".

Derfor valgte han i 1976 å bygge isolert hus. Senere har det vært den nesten enerådende hustypen i distriktet.

Også i dag er det vanlig å holde sauene inne i lukkede bygninger, uten

Nytt, isolert sauefjøs, bygd i 2010. Vingelen. Foto: Egil Simensen.

Interiør fra moderne sauefjøs, bygd i 2011. Vingelen. Foto: Egil Simensen

tilgang til utearealer. Nybygde sauefjøs har høy standard, er godt varmeisolererte, med store vindusflater som slipper lyset inn, og med vifter som sørger for ventilasjon. Tallegolvet er forlatt, i stedet er det drenerende golv (vanligvis

strekkmallrister) og gjødselkjeller under. Denne hustypen medfører høye byggekostnader. Men det foreligger ingen undersøkelser som viser at disse høyere byggekostnadene betaler seg i form av bedre produksjonsresultater,

og det er ikke gitt at hustypen er den som best ivaretar sauenes behov sammenlignet med enklere uisolerte/-åpne løsninger.

Fôringa er langt bedre enn i tidligere tider. I dag er surfôr det viktigste og ofte eneste grovfôret, og samtidig brukes det kraftfôr i rikelige mengder. Om høsten blir sauene gruppert etter hold. Senere på vinteren blir det foretatt fostertelling ved hjelp av skanning, slik at søyene kan omgrupperes og fôres etter antall lam som de går med. Sauene får fri tilgang til vatn gjennom drikkekar eller drikkenipler. Som tidligere nevnt var oppfatningen på 1800-tallet at sauene skulle ha begrenset tilgang på vatn. Det er vanskelig å forstå hvorfor de mente det.

Sluttkommentar

Sauholdet før og nå som er omtalt i denne artikkelen dekker ytterpunktene av en periode på 200 år. Ved starten av denne perioden hadde sauene kummerlige kår som var lite forenlig med dagens oppfatning av hva som er god dyrevelferd. Det nystiftede Selskapet for Norges Vel innså at forholdene var mangelfulle, og så behov for tiltak som kunne bedre forholdene. Men det skulle ta lang tid før det skjedde noen endringer av betydning. Den tradisjonelle måten å holde sauene på varte til langt ut på 1900-tallet. Det var først etter andre verdenskrig at det ble fart i byggingen av nye og bedre sauehus, og omlegging av fôrings- og stellrutiner.

Det har vist seg å være vanskelig å få gjennomslag for hovedbudskapet i rapporten til Heramb om å holde sauene i større lyse og luftige hus, og la dem

komme ut om dagen. Fortsatt er det vanlig å holde sauene inne i lukkede bygninger, riktignok med en langt høyere standard enn for 200 år siden. Fôring og stell er blitt langt bedre; en ser ikke lenger at sauene mistet ulla, slik Heramb beskriver. Men fortsatt er det mange sider ved saueholdet det kan stilles spørsmål ved, og det er behov for mer kunnskap for å sikre sauene en god velferd gjennom vintersesongen, som er lang i Nord-Østerdalen.

Kilder

- Heramb, L.G., 1811. *Besvarelsen af 41 Spørgsmaal Hornquæget betreffende og 33 Spørgsmaal Faareavlens angaaende*. Opptrykk. Universitetsforlaget 1967.
- Simensen, E., 2013. *Driftsbygninger og driftsmåter i saueholdet. Sluttrapport for forsknings samarbeidet "Driftsbygninger for sau – dyrevelferd/dyrehelse og økonomi"*. Småfeprogrammet for Fjellregionen, Tynset.

Om forfatteren

Egil Simensen, f. 1940 i Os i Østerdalen. Veterinærmedisinsk utdanning, professor ved Norges veterinærhøgskole til 2007 innen fagområdet husdyrmiljø og forebyggende helsearbeid. Nå bosatt på Tynset. Har skrevet artikler om husdyrholdet i Nord-Østerdalen i årboka, i Tynset bygdebok og Bygdebok Vingelen, og er forfatter av boka *Dølafeet*.